

ZÁKLADNÍ POJMY Z METODOLOGIE PSYCHOLOGIE

DEFINICE A VYSVĚTLENÍ

PRACOVIŠTĚ	Katedra psychologie, Fakulta sociální studií MU
PŘEDMĚT	PSY112 Metodologie psychologie - kvantitativní přístup
AUTOŘI	Stanislav Ježek, Martin Vaculík, Václav Wortner

Než se pustíte do studia

Text je možné použít jako doplňující materiál ke studiu psychologické metodologie. Materiál neobsahuje zdaleka všechny pojmy z psychologické metodologie. Obsahuje pojmy, které považujeme za důležité pro realizaci výzkumného projektu, který je součástí požadavků pro ukončení předmětů PSY112 / PSY452 / PSY704. Jsou uvedeny definice a vysvětlení pojmů. V některých případech uvádíme také příklady, které by měly význam pojmu lépe přiblížit. Pojmy jsou zpracovány ze zdrojů uvedených v seznamu použité literatury.

V Brně 31. srpna 2006

Martin Vaculík
Stanislav Ježek

Seznam pojmů

Dedukce _____	4	Polostrukturovaný rozhovor _____	10
Deníky _____	4	Populace (základní soubor) _____	10
Dotazník _____	4	Pozorování v přirozených podmínkách (naturalistické pozorování) _____	10
Etická pravidla _____	4	Pretest _____	10
Ex post facto výzkumný projekt _____	4	Průřezový výzkumný projekt _____	11
Experimentální výzkumný projekt _____	5	Přepis rozhovorů _____	11
Externí (vnější) validita projektu _____	5	Reliabilita _____	11
Hawthornský efekt _____	5	Reprezentativnost _____	11
Hypotéza _____	5	Self report (subjektivní výpovědi o sobě) _____	11
Chyby a zkreslení pozorovatele _____	6	Shoda pozorovatelů/hodnotitelů _____	11
Indukce _____	6	Single case výzkum (případová studie, kazuistika) _____	11
Interní (vnitřní) validita projektu _____	6	Skryté pozorování (maskované pozorování) _____	12
Kategorizace (klasifikace) _____	6	Sociální žádoucnost _____	12
Klinický rozhovor _____	6	Strukturovaný rozhovor _____	12
Kódování _____	7	Vnější (intervenující) proměnná _____	12
Kohorta _____	7	Vnitrosubjektový výzkumný plán (výzkumný plán s opakovanými měřeními) _____	13
Konstruktová validita _____	7	Výběrový rámec _____	13
Korelační výzkum _____	7	Výzkumná otázka _____	13
Kvaziexperimentální výzkumný projekt _____	8	Výzkumný design (výzkumný plán) _____	14
Longitudinální výzkumný projekt _____	8	Výzkumný design s časovými sériemi _____	14
Metaanalýza _____	8	Závislá proměnná _____	14
Metody kontroly vnějších proměnných _____	8	Záznam pozorování: audio/video, záznamové archy _____	14
Metody výběru vzorku _____	9	Zkoumaný soubor (vzorek, výběrový soubor) _____	14
Nezávislá proměnná _____	10	Zúčastněné pozorování _____	14
Ohnisková skupina _____	10		
Otevřené a uzavřené otázky _____	10		

Dedukce

Logický proces odvozování závěrů z teorie, tedy od obecného k jedinečnému. Deduktivní cestou jsou odvozovány hypotézy z teorie.

Deníky

Deníky jsou jedním ze zdrojů dat ve výzkumu. Vedou si je mnohdy též sami badatelé a i ty se mohou stát zdrojem dat (zvláště ve kvalitativních projektech). Mohou mít podobu reflektivních, introspektivních úvah i poměrně strohého popisu událostí.

Dotazník

Standardizovaný rozhovor předložený v písemné podobě, neboli strukturovaná sada otázek a výroků předložených skupině lidí za účelem měření jejich postojů, přesvědčení, hodnot atd. Jeho hlavními výhodami jsou nízká časová a finanční náročnost a snazší kvantifikovatelnost dat. Nevýhodami jsou nižší pružnost, menší věrohodnost dat a náročnost na přípravu.

Etická pravidla

Jedná se o pravidla zacházení se zkoumanými osobami a také s výsledky výzkumu a zásady týkající se publikování výsledků výzkumu. Níže uvádíme některá etická pravidla týkající se zacházení se zkoumanými osobami podle APA:

- informovaný souhlas účastníků výzkumu s účastí - účastníci mají právo vědět čeho se účastní a jaká jsou rizika, kterým by mohli být během výzkumu vystaveni
- na účastníky by neměl být vyvíjen žádný nátlak, aby se výzkumu zúčastnili, účast musí být dobrovolná (vyplácení přemrštěných odměn za

podstoupení rizik, které by jinak nepodstoupili je rovněž zakázáno) a každý má právo z výzkumu kdykoli odstoupit

- právo účastníků na soukromí a důvěrnost informací
- ochrana před psychickou i fyzickou újmou - lidé by neměli být vystaveni větším rizikům než při každodenním životě
- rizika musí být vyvážena přínosem výzkumu
- debriefing - výzkumník by měl účastníky co nejdříve informovat o důvodech klamání či zatajení některých skutečností, pokud bylo něco takového součástí výzkumného plánu, a také o výzkumných hypotézách
- účastníci by měli výzkum opouštět přinejmenším ve stejně dobrém rozpoložení jako před výzkumem, pokud tomu tak není, měl by s tím výzkumník něco udělat.

Ex post facto výzkumný projekt

Typ výzkumného projektu, v němž však badatel nemůže manipulovat s nezávislou proměnnou, a to proto, že její hodnota byla již před výzkumem nevratně nastavena (odtud ex post facto). Jde o výzkumy, kde je nezávislou proměnnou např. pohlaví, onemocnění apod. Výzkum pak spočívá v měření závislé proměnné u skupin s různou hodnotou nezávislé proměnné a v (statistickém) odstraňování vlivu identifikovaných intervenujících proměnných. Jde vlastně o korelační výzkum, který se pouze podobá experimentu tím, že se v něm pracuje s různými skupinami a mluví se v něm (často neoprávněně) o kauzalitě.

Mnohé výzkumy v sociálních vědách jsou ex-post-facto z etických důvodů, tj. nezávislou proměnnou nesmíme manipulovat a musíme čekat až a zda se

sama vyskytne její hodnota, která nás zajímá (např. nemůžeme do aut bourat, abychom sledovali emoční reakce řidičů, musíme počkat, až se vybourají sami). Interní validita ex post facto výzkumu je na tom stejně jako u korelačních projektů, tj. je ohrožována velkým množstvím intervenujících proměnných.

Experimentální výzkumný projekt

Typ výzkumného projektu, v němž výzkumník manipuluje (mění hodnoty) nezávislé proměnné a sleduje, zda se mu tím daří vyvolávat očekávané změny závislé proměnné. Cílem experimentu je tedy ověřit kauzalitu vztahu (co zapříčiňuje co). Zásadní je pro experiment manipulace s nezávislými proměnnými, tj. badatel rozhoduje, kdy a komu(čemu) nastaví jakou hodnotu nezávislé proměnné.

Experiment je obvykle spojován s pečlivým plánováním a pečlivou kontrolou intervenujících proměnných, jakkoliv je to možné. Všechny tyto prvky jsou však žádoucí součástí všech výzkumných projektů, bez ohledu na to, zda se jedná o experiment.

Externí (vnější) validita projektu

Externí validita výzkumu vypovídá o možnosti zobecnit výsledky mimo realizovaný výzkum. Možnost zobecnění výsledků výzkumu se týká populace (výsledky platné pro lidi mimo výzkum), prostředí (výsledky platné v jiném prostředí, než byl výzkum realizován) i času (výsledky platné v jiném časovém - historickém období, než v němž byl výzkum realizován).

Externí validita závisí především na reprezentativnosti použitého vzorku vzhledem

k cílové populaci a předpokládané variabilitě zkoumaného jevu v populaci.

Hawthornský efekt

Tento efekt dostal svůj název podle americké továrny, kde výzkumníci zkoumali vliv různých druhů pracovního prostředí na produktivitu práce. Zaměstnanci paradoxně podávali lepší výkon při jakékoli změně prostředí (jak zvýšení, tak i snížení intenzity osvětlení, při zvýšení i snížení počtu pracovních hodin), protože věděli, že jsou právě studováni.

Tento pojem používá pro jakékoliv změny v chování zkoumaných osob, které vědí, že jsou sledovány nebo vědí, že jsou součástí výzkumu.

Hypotéza

Hypotéza specifikuje výzkumný problém. Je možnou odpovědí na výzkumnou otázku a je formulovaná na základě dosavadních poznatků a teorií. Hypotéza vyjadřuje vztahy, rozdíly nebo následky mezi proměnnými. Jedná se o tvrzení, které je vyjádřeno oznamovací větou v přítomném čase. Hypotéza musí být falzifikovatelná (testovatelná), tzn. musí teoreticky existovat empirický postup, který může mít výsledek v rozporu s hypotézou. Elementární podmínkou možnosti falzifikace je možnost měření proměnných použitých v hypotéze.

Hypotézy, které obsahují mnoho proměnných, jsou cirkulární, odkazují se na koncepty, které věda nezná, obsahují vágní a mnohovýznamové pojmy, jsou špatnými hypotézami.

Hlavním účelem hypotézy je testování její pravdivosti, tj. konfrontace teorie z níž pochází s empirickými daty.

Chyby a zkreslení pozorovatele

Pozorovatelovy chyby v interpersonálním poznávání (např. haló efekt, efekt prvního dojmu) a chyby nesprávného zakotvení. Jejich podstata spočívá ve špatném nastavení pozorovatele jako měřicího nástroje (chyba přísnosti, chyba mírnosti, chyba centrální tendence, kontrastu). Tyto chyby mohou být jak systematické (výše uvedené), tak náhodné (z únavy, nedostatečného zácviku).

Indukce

Logický proces vyvozování zákonitostí, pravidel a teorií z jednotlivých jevů (např. z pozorování, z výsledků experimentů apod.). Postupujeme tedy od jedinečného k obecnému, od konkrétního k abstraktnímu. Z pravidelností zkoumaných událostí odvozujeme obecné pravidlo o určité pravidelnosti platné pro další události na jiném místě nebo v jiném čase.

Interní (vnitřní) validita projektu

Stupeň jistoty, že závěry výzkumu jsou platné a bez možných alternativních interpretací výsledků (confound - free). Též logická konzistence. Z interní validity obvykle vyjímáme kvalitu samotného měření všech proměnných (konstruktová validita) a řešíme ji zvlášť. Vysoká interní validita dává výzkumníkovi jistotu, že je závislá proměnná ovlivňována pouze nezávislou proměnnou a intervencujícími (vnějšími) proměnnými. Interní validitu ovlivňuje především výzkumný design a vnější proměnné. Roli však hraje i adekvátnost použitých analytických (statistických) postupů.

Kategorizace (klasifikace)

Kategorizace je rozdělení množiny objektů (údajů) podle nějakého pravidla do skupin (kategorií, tříd). Výsledkem použití jednoho pravidla (jedné kategorizace) je jedna proměnná, která obvykle reprezentuje nějaký pojem. Např. rozdělení lidí na malé a vysoké (kategorie, třídy), čímž vzniká proměnná „výška“, která reprezentuje pojem „výška“. Kategorizační pravidla mohou být i složitá, musí však vyhovovat následujícím čtyřem zásadám:

1. Kategorie jsou určovány v souladu s výzkumným problémem a účelem výzkumu.
2. Kategorie musí být vyčerpávající (tj. každý objekt musí být podle daného pravidla možné zařadit do některé z kategorií).
3. Kategorie se vzájemně vylučují a jsou na sobě nezávislé (tj. jeden objekt nemůže podle daného pravidla patřit do více než jedné kategorie).
4. Všechny kategorie jsou odvozeny z téhož jednoho klasifikačního principu (reprezentují tentýž pojem) (tj. je nepřipustná kategorizace „malý“, „vysoký“, „blond“).

Není-li možné dodržet všechny tyto zásady, obvykle je potřeba použít více kategorizací (např. jednu pro výšku a druhou pro barvu vlasů).

Klinický rozhovor

Specifická forma rozhovoru se standardizovanými cíli (např. potvrzení či vyvrácení diagnózy), ale pouze částečně standardizovaným postupem. Cílem není získat nějakou odpověď dotazovaného, ale odpovědět s určitou mírou jistoty na určitou otázku týkající se respondenta (např. klinickém, forezním kontextu). Je dána výchozí cíl a repertoár otázek, ale volba strategie záleží na odborném úsudku tazatele. Rozhovor se může

různě košatit v místech, kde vznikají pochyby, zda dotazovaný rozumí, nebo se objevují (z hlediska cíle rozhovoru) rozporuplné odpovědi.

Kódování

Kódování je proces kategorizace a konceptualizace nashromážděných hrubých dat (záznamů rozhovorů, pozorování, dotazníků apod.). Tento termín se používá též pro převod dotazníkových a jiných hrubých dat do podoby datové matice pro statistické zpracování (volně i pro samotné „datování“ dat do počítače). Termín kódování se používá jak pro tvorbu kódovacího schématu, tak pro jeho aplikaci.

V kvantitativním výzkumu kódy představují hodnoty proměnných, v kvalitativním výzkumu je kódování proces analýzy dat, kdy se data rozčleňují na komponenty s daným obsahem.

V kvalitativní analýze je kódování klíčovým krokem. Zahrnuje cyklické srovnávání, kategorizování (trídění), konceptualizování a interpretování jednotlivých prvků dat (často je jeho významnou součástí samotná úloha rozdělení dat na jednotlivé významové jednotky a volba velikosti významové jednotky). Produktem tohoto kódování jsou významné pojmy (kódy), jimiž popisujeme data.

Kód je klíčové slovo nebo symbol přiřazený k úseku dat klasifikováním nebo kategorizováním. Kódy mají mít relevanci k výzkumným otázkám, konceptům a tématům. Umožňuje snadnější a rychlejší práci s těmito úseky a zároveň s většími významovými celky.

Kohorta

Skupina lidí stejného věku ve vývojovém výzkumu.

Konstruktová validita

Konstruktová validita vypovídá o tom, zda měříme opravdu to, co měřit chceme (potřebujeme).

Přitom předpokládáme dostatečnou přesnost měření (reliabilitu). Vysoká konstruktová validita projektu znamená, že měřené proměnné dobře reprezentují pojmy, s nimiž v projektu pracujeme. V psychometrii má konstruktová validita užší význam. Na metodologické úrovni spočívá zajištění konstruktové validity v pečlivé volbě měřicího nástroje či postupu a pečlivé administraci nástroje či provedení postupu. Nejproblematictější je stanovení validity měření konstruktů, tj. abstraktních, hypotetických vysvětlujících pojmů (např. agresivita apod.), které nelze pozorovat jako takové.

Konstruktová validita se při měření psychologických konstruktů týká dvou základních otázek:

- a) jestli měřený hypotetický konstrukt (např. sociální inteligence) opravdu existuje, b) jestli je měřicí nástroj (např. dotazník) nejvhodnější.

Konstruktová validita nemůže být ověřena jedním výzkumem, ale její věrohodnost roste s tím, jak další výzkumy přinášejí výsledky, které podporují existenci jak samotného hypotetického konstruktů, tak i způsob jeho měření.

Při experimentálních výzkumech se konstruktová validita týká toho, zda jsou operacionální definice použité pro nezávislé a závislé proměnné validní.

Korelační výzkum

Typ neexperimentálního výzkumného projektu, v němž hledáme souvislosti (korelace, koincidence) mezi různými naměřenými proměnnými. Přináší odpověď na otázku „Jak silně souvisí jev A s jevem B?“ Důležité je, že s žádnou z proměnných

nemanipulujeme, o žádné neuvažujeme jako o závislé/nezavislé, a tedy ani neuvažujeme o kauzalitě. Na kauzalitu můžeme v korelačním výzkumu usuzovat pouze z předchozích teoretických poznatků, nikoli z aktuálních empirických dat. Korelační výzkum umožňuje predikovat výskyt jevu, na základě jevů, s nimiž koreluje.

Kvaziexperimentální výzkumný projekt

Typ výzkumného projektu, v němž nemá výzkumník naprostou kontrolu nad manipulací nezávislými proměnnými, a to v jednom specifickém ohledu - nemůže sám rozhodnout kterým (náhodně vybraným) účastníkům výzkumu přiřadí jakou hodnotu nezávislé proměnné. Typicky jde o situace, kdy má jen částečnou kontrolu nad rozdělením účastníků do výzkumných skupin. Rozdělení do skupin už proběhlo, zafungoval samovýběr zkoumaných osob do skupin. Tím je ohrožena vnitřní validita. Výzkumník si však stále uchovává tu míru kontroly nad nezávislou proměnnou, že ji může měnit (např. spouštět podnět, podávat lék apod.).

Longitudinální výzkumný projekt

Typ výzkumného projektu, při kterém je jedna skupina (jedna kohorta) studována po určitou dobu vnitrosubjektovým přístupem s opakovaným měřením. Longitudinální výzkumný projekt má vysoký potenciál pro interní validitu. Je velmi časově náročný a hrozí úbytek zkoumaných osob (opotrebováním vzorku). Externí validita je nižší.

Metaanalýza

Metaanalýza je statistická analýza výsledků většího počtu srovnatelných studií za účelem jejich

integrace a shrnutí výsledků. Cílem je porovnat výzkumy, které se týkají stejného tématu, vysvětlit možnou nekonzistentnost jejich závěrů a nakonec dojít k hodnověrnějšímu, syntetizujícímu závěru.

Metody kontroly vnějších proměnných

Jedná se o postupy, která má

výzkumník k dispozici k tomu, aby zamezil vlivu vnějších proměnných na závislou proměnnou.

Mezi metody kontroly vnějších proměnných patří:

- a) eliminace: odfiltrování vlivu intervenující proměnné (např. hluk - odizolování laboratoře)
- b) stabilizace a zkonstantnění: pokud nejde intervenující eliminovat, snažíme se ji udržet na stejné úrovni (např. konstantní intenzita osvětlení, experiment pouze s jedním pohlavím)
- c) párování: jednou z nejnepříjemnějších intervenujících proměnných jsou interindividuální rozdíly mezi lidmi. Ty nelze ani eliminovat, ani zkonstantnit. Párování znamená zařazení v daných charakteristikách podobných jedinců do obou skupin. Dojde tak k vyrovnání skupin. Specifickou variantou je párování respondentů se sebou samými. To se uplatňuje ve výzkumných designech s opakovanými měřeními.

Výše uvedené zásahy zvyšují interní validitu eliminací vlivu konkrétní intervenujících proměnných, ale mohou samy produkovat problémy ohrožující validitu (nepřirozené podmínky, reaktivita osob apod.).

- d) znáhodnění: lze jej použít ve chvíli, kdy je množství intervenujících proměnných vysoké a není možné skupiny vyvážit. Je založeno na principu, že každá zkoumaná osoba má stejnou šanci dostat se do obou skupin. Pak je velká pravděpodobnost, že skupiny budou vyrovnané.

Tento způsob jako jediný řeší i neznámé intervenující proměnné.

- e) transformace vnější proměnné na nezávislou proměnnou: začlenění proměnné do výzkumu jako jedné z nezávislých proměnných. Zvyšujeme tím vnitřní i vnější validitu, ale experiment je náročnější na organizaci i na interpretaci výsledků.

Metody výběru vzorku

Způsoby výběru zkoumaných osob z populace. Výzkumník si většinou nemůže dovolit zkoumat celou populaci (výběr celé populace se nazývá totální výběr neboli cenzus, příkladem je sčítání lidu), a proto musí vybrat část populace, kterou chce zkoumat. Je důležité, aby zkoumaný soubor co nejvíce reprezentoval populaci. Proto je třeba pečlivě volit způsoby, jakými budou zkoumané osoby vybrány.

Existují dvě základní strategie výběru vzorku - záměrné (nenáhodné) a pravděpodobnostní (náhodné). Záměrné strategie (např. kvótní výběr) optimalizují reprezentativnost vzorku v několika určitých známých proměnných.

Pravděpodobnostní strategie využívají náhodného výběru k dosažení obdobné reprezentativnosti ve všech (známých i neznámých) proměnných. Tyto strategie se mohou kombinovat (např. stratifikovaný), popřípadě se lze nouzově též spolehnout na samovýběr (tj. nulová strategie).

0. „Nulové“ strategie

a) Samovýběr

Přirazení osob do vzorku a skupin podle jejich charakteristiky, se kterou výzkumník nemanipuloval (např. kuřák / nekuřák) - hlavně v korelačním výzkumu.

b) Příležitostný výběr (nahodilý, libovolný výběr, výběr dobrovolníků)

Do vzorku jsou vybráni jedinci, kteří jsou zrovna po ruce. Vůbec nezaručuje reprezentativnost vzorku. Hodí se do pilotních výzkumů a předvýzkumů.

1. Pravděpodobnostní (náhodné) strategie

a) Prostý náhodný výběr

Splňuje požadavek, že každý prvek má stejnou šanci dostat se do vzorku. Je třeba mít výběrový rámec, ze kterého se náhodně vybírají jedinci do vzorku. Pro zajištění náhodnosti lze využít generátory náhodných čísel (např. v tabulkových kalkulátorech), tabulky náhodných čísel, nebo jiné náhodné postupy.

b) Systematický náhodný výběr

Stejný postup jako při prostém náhodném výběru s tím rozdílem, že z výběrového rámce vybíráme tak, že výběrový rámec setřídíme podle kritéria, které zaručeně nesouvisí se zkoumanými proměnnými (často abecedně podle jmen) a do vzorku zařadíme, každou X-tou osobu na seznamu. Počáteční osoba je vybrána náhodně.

2. Záměrné, nepravděpodobnostní strategie

a) Kvótní výběr

Záměrný výběr s cílem dosáhnout předem daného rozložení určitých znaků ve vzorku. Toto předepsané rozložení obvykle odpovídá známému rozložení těchto znaků ve zkoumané populaci. Důležité znaky, které je třeba zohlednit (tzv. kvótní kritéria), definuje výzkumník podle potřeb výzkumu.

b) Lavinový výběr (snow ball technique)

Jednotliví respondenti zprostředkovávají kontakt výzkumníka s dalšími respondenty. Velmi dobře se

hodí pro těžko dostupné populace s vnitřní strukturou (sekty, party, klany). Je-li proveden přesně podle pravidel, zaručuje u malých/skrytých populací velmi dobrou míru reprezentativnosti.

3. Kombinované strategie

a) Stratifikovaný náhodný výběr

Jedná se o variantu náhodného výběru. Populace se rozdělí na subpopulace podle důležitých charakteristik (proměnných), a v těchto populacích se poté provede náhodný výběr. Tato metoda zaručuje, že náhodným výběrem „nevypadne“ žádná důležitá charakteristika.

b) Výběr pro párování

Jakkoli byla vybrána experimentální skupina, do kontrolní skupiny jsou účastníci vybíráni záměrně, aby ve stanovených charakteristikách odpovídali členům experimentální skupiny.

Nezávislá proměnná

Proměnná, se kterou výzkumník manipuluje. Výzkumník předpokládá, že ovlivňuje závislou proměnnou.

Ohnisková skupina

Specifická forma polostrukturovaného skupinového rozhovoru, typicky s 5 - 7 účastníky. Mají pevně stanovené ohnisko (zaměření, otázku). Badatel (zde nazývaný „moderátor“) zaznamenává a moderuje následnou diskusi a skupinovou interakci. Využívá se především ve výzkumech v sociální psychologii a v oblasti marketingových průzkumů, protože se dají zkoumat fenomény ovlivňované skupinou (např. módní preference u adolescentů jsou výrazně ovlivňovány vrstevníky). Jsou náročné na vedení, často jsou vedeny 2 moderátory.

Otevřené a uzavřené otázky

Otevřené otázky jsou otázky, které dávají možnost odpovědět jakýmkoli způsobem, uzavřené otázky dávají možnost volby jen mezi několika variantami.

Polostrukturovaný rozhovor

Jedna z nejrozšířenějších forem rozhovoru. Zahrnuje širokou škálu rozhovorů mezi zcela strukturovanými a zcela nestrukturovanými rozhovory. Pro tazatele obsahuje závazné schéma, které specifikuje okruhy a témata pokládaných otázek. Obvykle je možné měnit znění otázek a pořadí jednotlivých okruhů podle situace. Tzv. jádro rozhovoru tvoří minimum otázek a témat, které je nutné probrat. Vhodné je použít následné upřesňování a vysvětlování odpovědí.

Populace (základní soubor)

Soubor všech jedinců, pro které by závěry výzkumu měly platit, na který by měly být zobecnitelné. Z tohoto základního souboru výzkumník různými metodami výběru vybírá zkoumaný soubor.

Pozorování v přirozených podmínkách (naturalistické pozorování)

Pozorování, kdy pozorovatel z odstupů nezasahuje sleduje jevy v jejich přirozeném prostředí, aniž by do nich jakkoli zasahoval či se je snažil vyvolat. Příkladem může být pozorování kooperace mezi dětmi na hřišti.

Pretest

Měření, které se uskuteční před manipulací s nezávislou proměnnou (např. podání léku), po kterém následuje posttest. Je třeba rozlišovat

pretest (součást vlastního výzkumu) a pilotáž (předvýzkum).

Průřezový výzkumný projekt

Typ výzkumného projektu, při kterém jsou mezisubjektově studováni a srovnáváni lidé z různých kohort, kteří jsou většinou měřeni pouze jednou. Hlavní slabinou je riziko interindividuálních rozdílů související i s rozdílnou historií jednotlivých kohort. Výhodami ve srovnání s longitudinálním výzkumným projektem je jeho rychlost a ekonomičnost.

Přepis rozhovorů

Rozhovory jsou ve výzkumu obvykle nahrávány a poté z nahrávky přepisovány do textové podoby. Jde o velmi pracnou proceduru. Existují různé přepisovací konvence, které se liší zejména v množství zachycených paralingvistických projevů (pomlky, vzdechy apod.) a interpretujících komentářů („zde odpovídal vzdorně“ apod.). V kvantitativních výzkumech lze často kódovat významné prvky rozhovoru (proměnné) přímo z nahrávky

Reliabilita

Spolehlivost (přesnost) s níž test měří cokoli, co měří. Jinými slovy také míra, v níž je měření prosto náhodných a systematických chyb.

Reprezentativnost

Základní charakteristika zkoumaného souboru. Míra v jaké se zkoumaný soubor shoduje s populací ve všech pro výzkum relevantních parametrech (vlastnostech, charakteristikách) vyjma velikosti. Účelem zkoumaného souboru je zastupovat populaci. Reprezentativnost je míra,

v níž se mu to daří. Je ovlivněna především volbou metody výběru vzorku, v menší míře velikostí výběru. Reprezentativnost je kontinuum s nedosažitelným ideálním maximem. Proto je třeba ji optimalizovat pro účely daného výzkumu. Specificky v kvalitativních projektech je za dostatečnou reprezentativnost považováno zajištění výskytu všech možných kvalit zkoumaných jevů, přičemž není nutné aby poměr jejich výskytu ve vzorku odpovídal populaci.

Self report (subjektivní výpovědi o sobě)

Typická forma získávání údajů v psychologii dotazováním zkoumaných osob na jejich intrapsychické jevy, stavy, ale i na chování (zejména minulé a budoucí). Tato forma je velmi zranitelná všemi možnými zkresleními na straně respondenta (kognitivní, situační, interakční, záměrné). Údaje získané touto formou je vždy dobré triangulovat jiným typem dat (např. pozorováním či analýzou produktů).

Shoda pozorovatelů/hodnotitelů

Na reliabilitu pozorování či hodnocení (klasifikace) usuzujeme ze shody různých pozorovatelů na identických případech. Pro statistické vyhodnocení míry shody se typicky používá Cohenův koeficient kappa κ .

Single case výzkum (případová studie, kazuis-tika)

Výzkum, v němž je zkoumaným souborem pouze jedna osoba. Někdy může být zkoumaným souborem i jedna skupina nebo organizace. Uplatňuje se často v psychoterapii a klinické psychologii. Malý vzorek je v těchto výzkumech kompenzován dlouhodobým sledováním (časové

série) nebo množstvím sledovaných proměnných (kazuistiky). Největším problémem je zajištění externí validity.

Skryté pozorování (maskované pozorování)

Skryté pozorování může být formou jak zúčastněného pozorování, tak i nepřímého (přes jednocestné zrcadlo, kamerami v reálném čase). Při skrytém zúčastněném pozorování nejsou ostatní účastníci výzkumu informováni o tom, že jsou v rámci nějakého výzkumu pozorováni. Výzkumník si vyhledá svou roli a místo ve skupině a chová se, jako by byl jedním z nich. Výhodou je, že se účastníci chovají přirozeně (omezena reaktivita zkoumaných osob), nevýhodou je problematické řešení etických otázek.

Sociální žádoucnost

Jedna z typických forem zkreslení výsledků měření (pozorování) ze strany zkoumaných osob. Respondent (vědomě či nevědomě) odpovídá nebo se chová tak, aby se jevil v pozitivním světle (sobě, badateli, referenční skupině). Je obtížné eliminovat její vliv. Možnými strategiemi je důsledná anonymita respondentů, neinteraktivní způsob tvorby dat (self report dotazníky, skryté pozorování, analýza produktů). Mnohdy je obtížné i odhadnout směr zkreslování, tj. odhadnout v čích očích se respondent snaží jevit pozitivně.

Strukturovaný rozhovor

Metoda sběru dat, která je na pomezí rozhovoru a dotazníku. Pořadí a znění otázek je fixované, včetně případných sond a dalších technických prvků rozhovoru. Podmínky vedení rozhovoru jsou standardizované. Často se používá i předem stanovené časové schéma rozhovoru. Rozhovor

musí být do detailu předem připravený. Cílem je standardizace, minimalizace vlivu osoby, která administruje rozhovor.

Vnější (intervenující) proměnná

Proměnná nezařazená do výzkumu či dokonce neznámá, která má vliv na závislou proměnnou. Může poskytovat alternativní interpretaci výsledků výzkumu, a tak významně ovlivňuje interní validitu výzkumu. Jedním z nejnáročnějších úkolů výzkumníka je zamezit vlivu vnějších proměnných na závislou proměnnou. Aby se mu to podařilo má k tomu v rukou různé nástroje (viz. heslo Metody kontroly vnějších proměnných). Mezi vnější proměnné patří:

- a) historie: ohrožení interní validity způsobené změnami ve společnosti nebo změnami prostředí, v němž se výzkum odehrává, které nemají nic společného s výzkumem.
- b) zrání a přirozený vývoj: ohrožení interní validity způsobené psychickým a biologickým zráním zkoumaných osob.
- c) neekvivalentnost skupin: ohrožení interní validity způsobené tím, že výzkumník srovnává skupiny (např. experimentální a kontrolní), které nejsou rovnocenné. Rozdíly v hodnotách závislé proměnné pak mohou být způsobeny rozdílem mezi skupinami, ne působením nezávisle proměnné.
- d) efekt měření: ohrožení interní validity způsobené zácvikem respondentů při měření závislé proměnné. Respondenti se metodu měření závislé proměnné opakovaným měřením „naučí“, což vede k lepším výsledkům.
- e) chyba či změna měřicího nástroje: ohrožení interní validity způsobené chybným měřením či

drobnými změnami v měřícím nástroji nebo postupu v průběhu času.

- f) úbytek zkoumaných osob: ohrožení interní validity způsobené úbytkem respondentů v průběhu výzkumu. Existují dva typy úbytku zkoumaných osob: i) systematický úbytek: jedná se o úbytek zkoumaných osob z důvodů, které mají vztah k výzkumu, významně ohrožuje interní validitu, ii) nesystematický úbytek: jedná se o úbytek zkoumaných osob z důvodů, které nemají vztah k výzkumu, interní validitu ohrožuje méně.
- g) reaktivita zkoumaných osob: ohrožení interní validity způsobené tím, že samotné měření závislé proměnné vyvolává její změny. Zkoumané osoby odhalí záměr výzkumníka (např. měření postojů vůči homosexuálům) a odpovídají tak, jak si myslí, že by se mělo odpovídat, ne podle jejich postoje vůči homosexuálům.
- h) očekávání výzkumníka: ohrožení interní validity způsobené vědomým nebo nevědomým očekáváním výzkumníka (např. navádění zkoumaných osob k určitému chování, zkreslené vyhodnocení výsledků).
- i) difúze nebo imitace vlivu nezávislé proměnné: je-li působící nezávislou proměnnou např. podání nějaké informace, tato informace se může dále šířit bez vědomí výzkumníka a může se dostat i k lidem v kontrolní skupině, kteří ji mít neměli (difúze). Lidé v kontrolní skupině také někdy mohou imitovat (i nevědomě) chování (projevy postojů, emoce) lidí z experimentální skupiny, pokud jim to přináší nějaký zisk.

Vnitrosubjektový výzkumný plán (výzkumný plán s opakovanými měřeními)

Výzkumný design, při kterém je každá zkoumaná osoba vystavena působení všech (nebo více) úrovní nezávislé proměnné. V tomto typu výzkumného plánu je každá zkoumaná osoba porovnávána sama se sebou, není tedy třeba kontrolní skupina. Nevýhodou toho výzkumného plánu, která snižuje interní validitu, je možnost nácviku, únavy či prohlédnutí záměru experimentátora. Výhodou je, že vnitřní validita není oslabována interindividuálními rozdíly mezi zkoumanými osobami. Používá se proto hlavně, když interindividuální rozdíly nedokážeme eliminovat vyrovnáváním ani znáhodněním.

Výběrový rámec

Reálně existující, co nejkompletnější seznam členů populace (např. registr obyvatel), který je použit pro účel vytváření zkoumaného souboru (vzorku). Jde o mezistupeň mezi populací a zkoumaným souborem (vzorkem), jehož nutnost je dána faktem, že ve většině populací v sociálních vědách platí, že neexistuje zcela úplný seznam jejich členů a ani jej nelze vytvořit.

Výzkumná otázka

Otázka týkající se jevu nebo fenoménu, který se bude zkoumat. Výzkumná otázka je zásadní pro efektivitu výzkumu tím, že dává výzkumu jasný dosažitelný cíl. Výzkumná otázka vede výzkumníka a nutí ho zaměřit se na zvolený problém a rozlišovat relevantní a méně relevantní aspekty problému. Její závaznost také vede výzkumníka k pečlivému zvážení možných alternativních výzkumných otázek, než se pro některou otázku definitivně rozhodne. Dobrou výzkumnou otázku

je možné poznat podle toho, že je přiměřeně úzká, není formulováno pouze výzkumné téma, ale skutečně výzkumná otázka, je hodnotná a smysluplná a není banální. Mezi základní chyby při formulování výzkumné otázky patří např. malá nebo žádná orientace v literatuře, nesystematické zpracování literatury, studium pouze domácí literatury, studium nekvalitních zdrojů.

Výzkumný design (výzkumný plán)

V širším smyslu plán provedení konkrétního výzkumu, který popisuje způsob realizace všech podstatných bodů výzkumu - volbu metod, způsob výběru vzorku, eliminaci intervenujících proměnných, plán samotného provedení výzkumu (experimentu) i s variantami pro různé okolnosti, návrh dotazníků nebo jiných materiálů nutných pro výzkum.

V užším smyslu především popis výzkumného postupu. Jde především o to, jaké skupiny respondentů budou součástí výzkumu srovnávány (experimentální, kontrolní apod.), jakým způsobem budeme manipulovat s nezávislými proměnnými, a jak budeme eliminovat vliv intervenujících proměnných.

Výzkumný design s časovými sériemi

Typ výzkumného projektu, v němž je závislá proměnná v čase průběžně opakovaně měřena. Změny závislé proměnné v čase se dávají do souvislosti s „experimentálním“ zásahem (nezávislá proměnná), který může a nemusí být způsoben experimentátorem. (Např. měření počtu sebevražd v souvislosti s vysláním zápasů boxu v televizi).

Závislá proměnná

Proměnná měřená jako výsledek výzkumných manipulací. Výzkumník se domnívá, že její změny jsou způsobeny manipulací nezávislé proměnné.

Jedná se o proměnnou, která je ovlivňována ostatními proměnnými ve výzkumu, a která sama žádné proměnné ve výzkumu neovlivňuje.

Proměnná není závislou (nebo nezávislou) sama o sobě, jde o označení její pozice (charakteru, funkce) v konkrétním výzkumném projektu.

Záznam pozorování: audio/video, záznamové archy

Jedná se o způsoby záznamu dat. Mezi ně patří audio a video záznamy, které poskytují nestranný, komplexní a autentický záznam dat. Záznamové archy vycházejí ze způsobu pozorování a vzorkování událostí a času. Mohou se zaznamenávat frekvence a čas trvání pozorovaných jednotek chování podle předem připravených kategorií.

Zkoumaný soubor (vzorek, výběrový soubor)

Část populace, kterou výzkumník vybral nějakou metodou výběru (viz. heslo Metody výběru vzorku), a kterou chce zkoumat jako zástupce populace, která je předmětem jeho zájmu.

Zúčastněné pozorování

Forma pozorování, kdy je pozorovatel jedním z aktérů procesů a jevů, které pozoruje (je jejich součástí). Mezi pozorovatelem a pozorovanými jevy dochází k interakci. Výhodou je bezprostřední zkušenost se situací a pozorovanými jevy, získání perspektivy aktérů. Nevýhodou je vysoká náročnost na osobnost výzkumníka, jeho komunikační dovednosti a schopnost (a možnost)

zvážit svůj vlastní vliv na situaci. Zúčastněné pozorování může mít dvě formy: a) skryté zúčastněné pozorování (např. výzkumník se vydává za narkomana), b) otevřené zúčastněné pozorování (např. výzkumník s narkomany tráví určitý čas, ale zachovává si svou identitu).

Použitá literatura

- Ferjenčík, J. (2000). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidskou duši*. Praha: Portál.
- Goodwin, C. J. (2005). *Research In Psychology: Methods and Design*, 4th Ed., Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál
- Kerlinger, F. (1972). *Základy výzkumu chování*. Praha, Academia.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada Publishing
- Pelham, B.W. (2003). *Conducting psychological research: Measuring the weight of smoke*, 2nd Ed., London: Thomson Learning.
- Shaughnessy, J. J., Zechmeister, E. B. (2003). *Research Methods in Psychology*. New York, McGraw-Hill Publishing.
- Smith, R. A., Davis, S. F. (2006). *The Psychologist as a Detective: An Introduction to Conducting Research in Psychology*. Pearson Prentice Hall, New Jersey.